

The Gleaner

Vol 26 (2008)

"Όσα και δια λήθην, η αιδώ άνεξομολόγητα
είασε". Νέα στοιχεία για τα συγχωροχάρτια

Βασίλειος Τσακίρης

doi: [10.12681/er.71](https://doi.org/10.12681/er.71)

To cite this article:

Τσακίρης Β. (2008). "Όσα και δια λήθην, η αιδώ άνεξομολόγητα είασε". Νέα στοιχεία για τα συγχωροχάρτια. *The Gleaner*, 26, 211–220. <https://doi.org/10.12681/er.71>

“ΟΣΑ ΚΑΙ ΔΙΑ ΛΗΘΗΝ, Ἡ ΑΙΔΩ ΑΝΕΞΟΜΟΛΟΓΗΤΑ ΕΙΑΣΕ”

Νέα στοιχεῖα γιὰ τὰ συγχωροχάρτια

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΗΛΙΟΥ ΓΙΑ τὰ συγχωροχάρτια ἀνέδειξε τὴν εὐρεία χρῆση τους στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Τουρκοκρατίας, ἀφυπνίζοντας ἔτσι τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἔρευνας γιὰ τὸ θέμα.¹ Στὴν πληθώρα τῶν στοιχείων ποὺ συγκέντρωσε ὁ Ἅγιος περιλαμβάνεται καὶ μιὰ σχετικὴ σημείωση τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου Γ' (†1791). Ὁ Καλλίνικος ἐπικρίνει στὸ ἐξομολογητᾶριό του τὴ διατύπωση κάποιων συγχωροχαρτιῶν ποὺ παρέχουν ἄφεση καὶ τῶν ἀμαρτιῶν ἐκείνων τὶς ὁποῖες ὁ πιστὸς δὲν ἐξαγόρευσε κατὰ τὴν ἐξομολόγηση («διὰ λήθην ἢ αἰδῶ»).² Ὁ Ἅγιος θὰ σχολιάσει: «μὲ μιὰ μόνο ἐξαίρεση, τὸ συγχωρητικὸ ποὺ ἔλαβε ὁ Θ. Ζυγομαλᾶς ἀπὸ τὸν Ἀντιοχείας Μιχαὴλ πρὶν ἀπὸ τὸ 1581, δὲν γνωρίζω ἄλλη ἔκδοση, χειρόγραφη ἢ ἔντυπη, ποὺ νὰ περιέχει τὶς διατυπώσεις ποὺ ἐλέγχει ὁ Καλλίνικος».³ Μὲ βάση αὐτὴν τὴ μαρτυρία τοῦ Καλλινίκου ὁ Ἅγιος ὑποθέτει ὅτι «οἱ ἐκδόσεις αὐτὲς πρέπει νὰ ὑπῆρξαν».⁴ Πρόσφατα ὁ Παναγιώτης Μιχαηλᾶρης παρουσίασε δύο ἐπιπλέον συγχωροχάρτια ποὺ ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸν πατριάρχη Μητροφάνη Γ' (†1580) στὰ ἔτη 1567⁵ καὶ 1570,⁶ παλαιότερα δηλαδὴ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ πατριάρχου Ἀντιο-

1. Φίλιππος Ἅγιος, «Συγχωροχάρτια» [Α' μέρος], *Τὰ Ἱστορικά* 1 (1983), 35-84· Ὁ ἴδιος, «Συγχωροχάρτια» [Β' μέρος], *Τὰ Ἱστορικά* 3 (1985), 1-44.

2. Καλλίνικος Γ', *Διδασκαλία πρὸς τοὺς πνευματικοὺς πατέρας ἡτοι ἐρμηνεῖα ἀκριβεστάτη περὶ ἐξομολογήσεως...*, ἐν Βιέννῃ 1787, σ. 8-9.

3. Τὸ συγχωροχάρτι αὐτὸ ἐστάλη ἀπὸ τὸν Θεοδόσιο Ζυγομαλᾶ στὸν Μαρτῖνο Κρούσιο καὶ δημοσιεύθηκε στὴν *Turcograecia*: «ὅσα καὶ διὰ λήθην, ἢ αἰδῶ ἀνεξομολόγητα εἶασε, ἀκχεῖνα συγχωρῆσαι αὐτῶ ὁ ἐλεήμων Θεός, ὡν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας...», Martinus Crusius, *Turcograecia*, Basileae [1584], σ. 104· πβ. Φ. Ἅγιος, «Συγχωροχάρτια» [Β' μέρος], *δ.π.*, 12 σ.μ. 166.

4. Ὁ.π.

5. Βλ. Παναγιώτης Μιχαηλᾶρης, «Μιὰ “Μετρίότης” τοῦ 1567. Συμβολὴ στὴν μελέτη τῶν χειρόγραφων συγχωροχαρτιῶν», *Ὁ Ἑραμιστής* 25 (2005), 51-59, ἰδιαιτέρως 52-53· πβ. Ioannes Oudot, *Patriarchatus Constantinopolitani Acta Selecta II*, Grottaferrata (Roma) 1967, σ. 138.

6. Βλ. Μανουὴλ Γεδεών, *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ Πενήτων: 1453-1913*, τχ. 3, ἐν

χειάς Μιχαήλ, τὰ ὁποῖα περιέχουν καὶ αὐτὰ τῇ διατύπωση ποὺ ὁ Καλλίνικος ἀπορρίπτει. Ἡ ἴδια διατύπωση περιλαμβάνεται, ὅπως διαπιστώσαμε, καὶ σὲ ἓνα ἀκόμη συγχωροχάρτι τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰώνα, ποὺ χορηγήθηκε ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Ἀμαθοῦντος Γερμανό.⁷ Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ διατύπωση «διὰ λήθην ἢ αἰδῶ» ἦταν ἤδη ἀρκετὰ διαδεδομένη στὰ συγχωροχάρτια τὸ ἀργότερο στὸ δεῦτερο μιστὸ τοῦ 16ου αἰ. Ἀπὸ ποῦ ὁμοίως προῆλθε καὶ πῶς βρέθηκε στὰ ἐλληνικὰ συγχωροχάρτια; Μέχρι πότε παρέμεινε σὲ χρῆση καὶ πῶς ἀντιμετωπιζόταν ἀπὸ τοὺς θεολόγους τῆς ἐποχῆς; Στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀπαντήσουμε στὴ συνέχεια.

1. Ἡ προέλευση τῆς διατύπωσης

Ἡ ἔκφραση «διὰ λήθην ἢ αἰδῶ» βρίσκεται καὶ στὶς ἀπαντήσεις τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίας Β' τοῦ Τρανοῦ πρὸς τοὺς θεολόγους τῆς Τυβίγγης. Στὸ περὶ ἐξομολόγησεως κεφάλαιο τῆς πρώτης ἀπάντησής του ὁ πατριάρχης γράφει: «Ὅσα δὲ διὰ λήθην ἢ αἰδῶ ἀνεξομολόγητα ἐάσειεν εὐχόμεθα τῶ ἐλεήμονι καὶ πανοικτίρμονι Θεῷ, καὶ ταῦτα συγχωρηθῆναι αὐτῷ, καὶ πεπεῖσμεθα τὴν συγχώρησιν τούτων ἐκ Θεοῦ λήψεσθαι».⁸ Ὁ Ἱερεμίας ἀναφέρεται προφανῶς σὲ κάποια συγχωρητικὴ εὐχὴ ποὺ ἦταν σὲ χρῆση τουλάχιστον στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἡ ὁποία περιελάμβανε τὴ διατύπωση «διὰ λήθην ἢ αἰδῶ». Ἡ ἴδια φράση ἀπαντᾷ ἄλλωστε

⁷ Αθήναις 1939, σ. 287-288· στὸ συγχωρητικὸ σημειώνεται: «Ὅσα δὲ δι' ἀλήθειαν ἢ αἰδῶ ἀνεξομολόγητα ἦσαν, καὶ ταῦτα συγχωρῆσαι αὐτοῖς ὁ ἐλεήμων Θεός, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας», ὁ.π., σ. 288. Πολλὸ σωστὰ ὁ Π. Μιχαηλάκης παρατηρεῖ ὅτι ὁ Γεδεὼν ἀντιγράφοντας τὸ συγχωρητικὸ κάνει κάποια λάθη («μὲ σημαντικότερο ἐκεῖνο τοῦ τέλους ὅπου ἀναφέρονται ἀνεξομολόγητα ἁμαρτήματα “δι' ἀλήθειαν”· προφανῶς ἡ λέξις ποὺ παραποιεῖται εἶναι ἡ λήθην») (βλ. Π. Μιχαηλάκης, «Μιὰ “Μετρούτης”...», 57, σημ. 8). Κατὰ τὴ γνώμη μας ἡ λέξις ποὺ ὁ Γεδεὼν μετέγραψε ἐσφαλμένα ὡς «ἀλήθειαν» δὲν εἶναι ἡ «λήθην», ἀλλὰ ὁ ἰδιόμορφος τύπος «λήθεια», ποὺ φαίνεται πῶς ἐναλλάσσόταν μὲ τὴν «λήθην» στὰ συγχωροχάρτια. Τὸν τύπο αὐτὸ διασώζει καὶ ἀνώδυμη ἀκολουθία ἐξομολογουμένων τῆς ἐποχῆς: «ὅσα οὐκ ἔφθασες εἰπεῖν, ἢ κατ' ἄγνοιαν, ἢ κατὰ λήθειαν οἶον δὴ ποτε, ὁ Θεὸς συγχωρήσει σοι, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι», βλ. Jacobus Goar, *Εὐχολόγιον sive rituale Graecorum...*, Venetiis² 1730, σ. 542.

⁸ Ὁ.π.: ὁ Vitalien Laurent ἀναφέρει ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ συγχωροχαρτιοῦ Γερμανὸς Ἀμαθοῦντος ἔζησε γύρω στὰ 1575 (βλ. *Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople... de 1208 à 1309*, Paris 1971, σ. 19).

⁹ Ἰωάννης Καρμίρης, *Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. Α', Graz² 1968, σ. 465.

σὲ ἰκανὸ ἀριθμὸ καὶ σὲ ἄλλες σωζόμενες συγχωρητικὲς εὐχές, παλαιότερες ἢ σύγχρονες τοῦ Ἱερεμίας.⁹ Μπορεῖ λοιπὸν εὐλόγα νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι ἡ φράση «διὰ λήθην ἢ αἰδῶ» πέρασε ἀπὸ μία ἢ περισσότερες συγχωρητικὲς εὐχὲς στὰ συγχωροχάρτια· πόσο στενὴ ἦταν ἡ σχέση μεταξὺ συγχωρητικῆς εὐχῆς καὶ συγχωροχαρτιῶν φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἀναφερθὲν συγχωροχάρτι τοῦ ἐπισκόπου Ἀμαθοῦντος Γερμανοῦ ἐπιγράφεται στὸ *Εὐχολόγιον* τοῦ J. Goar ὡς *Εὐχὴ συγχωρητικὴ*.¹⁰

Τὸ ἐρώτημα πῶς καὶ πότε ἡ διατύπωση αὐτὴ πέρασε στὴ συγχωρητικὴ εὐχὴ ποὺ περιγράφει ὁ Ἱερεμίας, δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαντηθεῖ ἐδῶ. Βρισκόταν πάντως σὲ χρῆση τὸ ἀργότερο στὶς ἀρχὲς τοῦ 13ου αἰ., ὅπως φαίνεται ἀπὸ «ἀφέσιμον πρὸς τινα» τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ Αὐτρωεῖανου (1208-1214), ποὺ εὔχεται γιὰ τὴν ἄφεση καὶ τῶν ἁμαρτιῶν ποὺ ἔμειναν ἀνεξομολόγητες ἐξαιτίας λήθης ἢ αἰδοῦς.¹¹ Σὰν μιὰ πρόχειρη ὑπόθεση γιὰ τὴν προέλευση αὐτῆς τῆς διατύπωσης μποροῦμε νὰ προτείνουμε ἓνα συσχετισμὸ μὲ χωρίο τοῦ ἰδιαίτερα διαδεδομένου *Πρωτοκανοναρίου* τοῦ Ἰωάννη μοναχοῦ,¹² κειμένου τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 9ου αἰ. σύμφωνα μὲ τὸν E. Herman,¹³ ὅπου συνιστᾶται στὸν πνευματικὸ νὰ ἀνακρίνει διεξοδικὰ τὸν ἐξομολογούμενο γιὰ νὰ τοῦ ἐκμαιεῖ καὶ τὰ ἁμαρτήματα ποὺ αὐτὸς «διὰ λήθην ἢ διὰ αἰσχύνην οὐκ εἶπε».¹⁴ Εἶναι πι-

9. Βλ. Miguel Arranz, «Les prières pénitentielles de la tradition byzantine: Les sacraments de la restauration de l'ancien Euchologe Constantinopolitain», *Orientalia Christiana Periodica* 58 (1992), 23-82, ἰδιαίτερα 47, 53, 73, 77.

10. J. Goar, *Εὐχολόγιον*, ὁ.π., σ. 542.

11. Τὸ ἀφέσιμο σώζεται στὸν κώδικα 219 τῆς μονῆς Διονυσίου, φ. 182^{rv} (ὁ V. Laurent ποὺ παραθέτει περίληψή δὲν δημοσιεύει τὸ πρωτότυπο, βλ. *Les Regestes...*, ὁ.π., σ. 18)· πβ. M. Arranz, «Les prières pénitentielles...», ὁ.π., 47-49, ὅπου δημοσιεύεται πιθανότατα τὸ ἴδιο ἀφέσιμο στὸ πρωτότυπο ἀπὸ ἄλλον κώδικα. Ἀξίζει ἴσως νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ ἴδιος πατριάρχης σὲ ἐγκύκλιο ἐπιστολὴ του παρέχει ἄφεση σὲ ὅσους στρατιῶτες τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Νικαίας I. Λάσκαρη χάσουν τὴ ζωὴ τους στὸ πεδίο τῆς μάχης, προφανῶς ἐναντίον τῶν Λατίνων κατακτητῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ τῶν Σελτζούκων (βλ. N. Oikonomidès, «Cinq actes inédits du Patriarche Michel Autôreianos», *Revue des Études Byzantines* 25 (1967), 113-145, ἰδιαίτερα 117-119· πβ. ἐπίσης Hans-Georg Beck, *Nomos, Kanon und Staatsraison in Byzanz*, Wien 1981, σ. 34-35).

12. Γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ συγγραφέα βλ. Emilio Herman, «Il più antico penitenziale greco», *Orientalia Christiana Periodica* 19 (1953), 71-127, ἰδιαίτερα 82 κ.έ.· βλ. ἐπίσης Karl Holl, *Enthusiasmus und Bußgewalt beim griechischen Mönchtum*, Leipzig 1898, σ. 291 κ.έ.· Θεόδωρος Γιάγκου, *Νίκων ὁ Μαυρορείτης*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 307.

13. Βλ. E. Herman, «Il più antico penitenziale greco», ὁ.π., 84, 119.

14. Βλ. Miguel Arranz, *I Penitenziali Bizantini. Il Protokanonarion o Kanonarion*

θανόν τὸ πρόβλημα τῶν ἁμαρτιῶν ποὺ μένουν τελικὰ ἀνεξομολόγητες παρὰ τὴν προσπάθεια τοῦ πνευματικοῦ νὰ ἀντιμετωπίστηκε στὸ πλαίσιο μιᾶς τάσης ἐπιείκειας μὲ τὴν εἰσαγωγή τῆς διατύπωσης «διὰ λήθην ἢ διὰ αἰσχύνην/αἰδῶ» σὲ κάποιες ἀπὸ τὶς οὕτως ἢ ἄλλως ποικιλόμορφες βυζαντινὲς συγχωρητικὲς εὐχές.¹⁵ Ἡ διατύπωση «διὰ λήθην» περιλαμβάνεται ἄλλωστε καὶ στὶς μεταγενέστερες συγχωρητικὲς εὐχές μέχρι σήμερα.¹⁶

2. Ἡ κριτικὴ κατὰ τῆς διατύπωσης

Ἡ φράση «διὰ λήθην ἢ αἰδῶ» δὲν ἀπασχόλησε μόνο τὸν πατριάρχη Καλλίνικο Γ'. Ἡ μοναδικὴ ὥστόσο σχετικὴ μαρτυρία ποὺ βοήθη στὴν ἀπάντηση τῶν ἐρωτημάτων μας¹⁷ βρίσκεται στὰ ἔργα τοῦ οὐνίτη Νεόφυτου Ροδινοῦ (1576/1577-1659) *Περὶ ἐξομολογήσεως καὶ Πανοπλίας πνευματικῆς*, δημοσιευμένα καὶ τὰ δύο στὴ Ρώμη τὸ 1630.¹⁸ Οἱ μαρτυρίες αὐτὲς εἶναι ἴσως καὶ οἱ πρῶτες γνωστὲς ἀναφορὲς ἐλληνικῶν ἐντυπῶν ἔργων σὲ συγχωροχάρτια.¹⁹

Primitivo di Giovanni Monaco e Diacono e il Deuterokanonarion o «Secondo Kanonarium» di Basilio Monaco, Roma 1993, σ. 116· πβ. Joannes Morinus, *Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti poenitentiae*, Venetiis²¹ 1702, σ. 115.

15. Βλ. Miguel Arranz, «Les prières pénitentielles...», *ὁ.π.*, 57 (1991), 87-143, 58 (1992), 23-82, 59 (1993), 63-89· γιὰ τὶς συγχωρητικὲς εὐχές ὅπου ἡ λέξις «αἰδῶς» ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴν «ἀγνοίαν», βλ. *ὁ.π.*, 58 (1992), 39, 43· βλ. ἐπίσης Θεόδωρος Κουμαριανός, *Οἱ εὐχὲς μετανοίας καὶ οἱ ἀκολουθίαι ἐξομολογήσεως στὰ ἐλληνικὰ χειρόγραφα εὐχολόγια ἀπὸ τὸν Η' ἕως τὸν ΙΓ' αἰῶνα. Κριτικὴ ἔκδοση* (ἀδημοσίευτη διδ. διατρ.), Ἀθήναι 1998 (ἀπὸ τὴν ἐργασία αὐτὴ εἴχαμε πρόσβαση μόνο στὴν εἰσαγωγικὴ μελέτη καὶ ὄχι στὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν εὐχῶν).

16. Βλ. *Εὐχολόγιον τὸ μέγα*, [Κωνσταντινούπολη-Πατριαρχικὸ τυπογραφεῖο] 1803, σ. 154· βλ. ἐπίσης *Εὐχολόγιον τὸ μέγα*, Βενετία, ἐκδ. Σ. Ζερβός, 1891, σ. 222· *Εὐχολόγιον Α': Ἀγιασματάριον*, ἐπιμ. Ἰ. Φουντούλης, Ἱερατικὸν Ἔργοσ 2001, σ. 248.

17. Γιὰ τὶς ὑπόλοιπες γνωστὲς μας μαρτυρίες τοῦ Πέτρου Ἀρκούδιου καὶ τοῦ μητροπολίτη Μεσημβρίας Σαμουὴλ βλ. ἐδῶ σημ. 19, 32 καὶ 34.

18. Στὴν πραγματικότητά πρόκειται ὅμως γιὰ μιὰ μόνο μαρτυρία, ἐφόσον τὰ ὅσα σχετικὰ ἀναφέρει ὁ Ροδινὸς στὸ *Περὶ ἐξομολογήσεως* ἀποτελοῦν τροποποιημένη περίληψη τοῦ ἀντίστοιχου χωρίου τῆς *Πανοπλίας πνευματικῆς*, βλ. Νεόφυτος Ροδινός, *Πανοπλία πνευματικῆς. Πρόχειρος διδασκαλία, πολλὰ ὠφέλιμη διὰ τὴν ἡξέυρη κανεὶς τὰ πράγματα τῆς χριστιανῶν πίστεως*, Romae 1630, σ. 160-162· πβ. Ὁ ἴδιος, *Περὶ ἐξομολογήσεως. Βιβλίον πολλὰ ὠφέλιμον διὰ τὴν ἡξέυρη κανεὶς νὰ ἐξομολογᾷ. Κατ' ἐρώτησιν, καὶ ἀπόκρισιν συντεθέν*, Romae² 1671, σ. 34-37. Τὴ σχέση μεταξὺ τῶν δύο ἔργων παραματεύομαι σὲ ὑπὸ ἔκδοση μελέτη μου.

19. Νωρίτερα ὁ Πέτρος Ἀρκούδιος εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ συγχωροχάρτια: «Solent autem Graeci Patriarchae... diplomata indulgentiarum instar et cuiusdam Jubilaei conce-

Ὁ Ροδινὸς ἐπικρίνει τὴν φράση «διὰ λήθην ἢ αἰδῶ»,²⁰ τὴν ὁποία βρῆκε σὲ «κάποια συγχωρητικά, ἢ συγχωροχάρτια ὁποῦ... περιπατοῦν εἰς πολλοὺς τόπους...»,²¹ ὡς ἄτοπη καὶ ὡς «φανερῶτατον σφάλμα ἐναντίον τοῦ μυστηρίου τῆς ἐξομολογήσεως». ²² Ἡ μαρτυρία αὐτῆ τοῦ Ροδινοῦ δείχνει ὅτι ἡ χρῆση συγχωροχαρτιῶν μὲ τὴν ἀνωτέρω διατύπωση ἦταν ἀκόμη ἀρκετὰ διαδεδομένη στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 17ου αἰ., ὁπότε αὐτὸς συνέγραψε τὰ ἔργα του. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ προκαλεῖ ἐντύπωση ἡ ἀπουσία τῆς συγκεκριμένης διατύπωσης ἀπὸ τὰ πολυάριθμα συγχωροχάρτια τῆς περιόδου ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 17ου ἕως τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰ., καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς σχετικὲς μαρτυρίες. Ἀλλὰ καὶ τὸ μοναδικὸ σωζόμενο ἐλληνικὸ συγχωροχάρτι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ροδινοῦ, αὐτὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Θεοφάνη (1608-1644), δὲν περιλαμβάνει τὶς λέξεις «διὰ αἰδῶ». ²³

dere, ob eamque causam appellant ea συγχωροχάρτια, quasi dixeris, condonatis litteras», βλ. *De concordia ecclesiae occidentalis et orientalis in septem sacramentorum administratione*, Lutetiae 1679, σ. 432.

20. Τὸν Ροδινὸν δὲν ἐνοχλεῖ ἡ συγχώρηση τῶν ἁμαρτιῶν ποὺ παραλείφθηκαν ἀπὸ τὸν ἐξομολογούμενο «διὰ λήθην». Αὐτὴ τὸν βρίσκει σύμφωνο: «ἂν ἴσως καὶ διὰ λήθην ἦγουν ἀληθμονιάν, ἀπάριασεν ὁ ἁμαρτωλὸς καμίαν ἁμαρτίαν, καὶ δὲν τὴν ἐθυμήθηκεν νὰ τὴν ἐξομολογήθῃ νὰ τοῦ τὴν συμπαθήσῃ ὁ Θεός. Ἐτοῦτο καλὰ στέκει, καὶ ἐγὼ τὸ ὁμολογῶ» (βλ. *Πανοπλία πνευματικῆ*, ὁ.π., σ. 160). Ὁ Ροδινὸς φοβόταν προφανῶς ὅτι ἡ διατύπωση «διὰ αἰδῶ» θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτρέψει τὴν ὑποκατάσταση τῆς ἐξομολόγησης ἀπὸ τὸ συγχωροχάρτι, ἢ ὁποία δὲν ἔγινε ποτὲ δεκτὴ ἀπὸ τὴ θεολογία, ὀρθόδοξη ἢ ρωμαιοκαθολικὴ.

21. Ὁ.π.

22. Ὁ.π. Ὁ Ροδινὸς συμφωνεῖ κατ' ἀρχὴν μὲ τὴ διανομὴ συγχωροχαρτιῶν, ἀρκεῖ («νὰ δίδονται εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ νομίμους ἀρχιερεῖς ὁποῦ νὰ ἔχουν ἐξουσίαν νὰ τὰ δίδουν») (βλ. *Περὶ ἐξομολογήσεως*, ὁ.π., σ. 36). Πιθανότατα, κατ' αὐτὸν οἱ ἀρμόδιοι («νόμιμοι ἀρχιερεῖς») ἦταν ὁ πάπας καὶ οἱ ὀρθόδοξοι πατριάρχες. Ὁ Ροδινὸς στὰ πλαίσια τῆς οὐνιτικῆς δράσης του ἀναγνωρίζει τὴ δυνατότητα ἐκδοσης τῶν συγχωροχαρτιῶν καὶ ἀπὸ τοὺς πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς (πιθανότατα καὶ ἀπὸ τὸν πατριάρχη Μόσχας), ἀντίθετα μὲ τὴ θέση τῶν περισσότερων θεολόγων τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ποὺ ἀναγνώριζαν τὸ δικαίωμα αὐτὸ μόνο στὸν πάπα. Παρόμοια θέση ἐκφράζει καὶ ὁ οὐνιτικὸς καθηγητὴς κανονικοῦ δικαίου στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας Νικόλαος Παπαδόπουλος-Κομνηνός, γράφοντας σχετικὰ στὸν Χρῦσανθο Νοταρά: «ὑποτίθησι γὰρ μόνον τὸν πάπαν οἷόν τε ὅλον τὸν κανόνα συγχωρῆσαι, ἕπερ εἰ καὶ τινες τῶν δυτικῶν θεολόγων δοξάζουσιν, ἀλλ' οὐχ ἡμεῖς, οἷς διὰ τὸ συλλογιστικὸν τοῦ αὐτοῦ λόγου δοκεῖ πᾶσι τοῖς πέντε πατριάρχεις ἐνυπάρχειν αὐτὴν τὴν ἐξουσίαν ἐν ταῖς τῶν αὐτῶν ἐπαρχίαις», Βασιλικὴ Μπόμπου-Σταμάτη, *Οἱ Ἐπιστολιμαῖες Πραγματεῖες* τοῦ Νικόλαου Παπαδόπουλου Κομνηνοῦ πρὸς τὸν Χρῦσανθο Νοταρά, Ἀθήνα 2003, σ. 91.

23. Βλ. Φ. Ἡλιού, «Συγχωροχάρτια» [Α' μέρος], ὁ.π., 47-48 καὶ σημ. 31· ββ.

Ἔτσι φαίνεται πὼς ἡ διατύπωση αὐτή, ποὺ ἦταν σίγουρα σὲ χρήση στὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ. καὶ στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 17ου, καταργήθηκε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 17ου αἰ.

Μία ἐπιπλέον μαρτυρία τοῦ Ροδινοῦ ἐπιτρέπει καὶ μία ὑπόθεση σχετικὰ μὲ τοὺς παράγοντες ποὺ ὀδήγησαν στὴν κατάργησή της: ἡ φράση «ἢ δι' αἰδῶ, ἤγουν διὰ ἐντροπὴν, εἶναι παντάπασιν ἄτοπος καὶ χρεῖα νὰ λείπη ἀπὸ τὴν μέσην, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ πρώην Φιλαδελφείας Γαβριὴλ ἠκούσαμεν καὶ πολλαῖς βολαῖς διὰ ζώσης φωνῆς μπροστὰ εἰς πολλοὺς ἀνατολικοὺς ἀρχιερεῖς τὸ ἐμίλησαμεν, καὶ ἀτοί τους ὁμολόγησαν πὼς δὲν στέκει καλά».²⁴ Φαίνεται λοιπὸν πὼς ἡ ἐπίμαχη διατύπωση τῶν συγχωροχαρτιῶν εἶχε ἀπασχολήσει κάποιους ἀρχιερεῖς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβῆρο, ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε ὅτι τὸ «δι' αἰδῶ» πρέπει νὰ ἀπαλειφθεῖ.²⁵ Δεδομένου τοῦ ἰδιαίτερου κύρους τοῦ Σεβήρου στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, μπορεῖ νὰ ὑποτεθεῖ πὼς ὁ ἴδιος διαδραμάτισε ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν κατάργηση τῆς ἐπίμαχης διατύπωσης. Ἄλλωστε, ὅπως δείχνει καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Ροδινοῦ, δὲν ὑπῆρχαν θεολογικὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς διατήρησής της.

Ἐντὶθετα ὑπῆρχαν σημαντικὰ ἐπιχειρήματα ἐναντίον της. Στὸ ἐξομολογητᾶριο τοῦ Νικηφόρου Πασχαλέα (†1628), τὸ ὁποῖο στηρίζεται σὲ κάποιο βαθμὸ στὸ ἔργο τοῦ ἰησουίτη Luca Pinelli (1542-1607), ἡ ἀπόκρυψη ἁμαρτιῶν κατὰ τὴν ἐξομολόγηση λόγῳ ντροπῆς συμπεριλαμβάνεται στὶς αἰτίες ποὺ καθιστοῦν ἄκυρη τὴν ἐξομολόγηση.²⁶ Τὴν ἴδια θέση θὰ ἐκφράσει καὶ ὁ καπουτσίνος Paul de Lagny²⁷ στὸ Ἐγχειρίδιόν του, καθὼς καὶ ὁ ἰη-

Μανουῖσος Μανούσκακας, *Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ γράμματα (1547-1806) πρὸς τοὺς ἐν Βενετίᾳ Μητροπολίτας Φιλαδελφείας καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἐλληνικὴν Ἀδελφότητα*, Βενετία 1968, σ. 10' σημ. 1.

24. Ν. Ροδινός, *Περὶ ἐξομολογήσεως*, ὅ.π., σ. 35-36' πβ. «Ἡ δὲ ἐξομολόγησις ἐστὶν ἐξαγόρευσις ἐκουσίως ἄνευ αἰδοῦς διὰ τῶν χειλέων γινομένη», Γαβριὴλ Σεβῆρος, *Συνταγματικὸν περὶ τῶν ἁγίων καὶ ἱερῶν Μυστηρίων*, ἐν Βενετίαις 1600, φ. μ'.

25. Βεβαίως προκαλεῖ ἐντύπωση τὸ γεγονός ὅτι ὅλοι οἱ ἀρχιερεῖς ποὺ ἀναφέρονται στὸ παραπάνω ἀπόσπασμα τοῦ Ροδινοῦ, μὲ προεξάρχοντα τὸν Σεβῆρο, συγγραφεὰ δογματικῆς ἀνάλυσης περὶ μετανοίας (βλ. ὅ.π., φ. λθ'-ν'), ἀποδέχονται ἀπόλυτα τὴ χρήση τῶν συγχωροχαρτιῶν καὶ συζητοῦν μόνον σχετικὰ μὲ τὴ διατύπωσή τους.

26. Νικηφόρος Πασχαλέας, *Ἐγχειρίδιον μεθοδικόν... Περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς μετανοίας...*, ἐν Βενετίαις 1622, σ. 72' οἱ ὀφειλές τοῦ ἔργου στὸ ἐξομολογητᾶριο τοῦ L. Pinelli θὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενο προσεχοῦς μελέτης μου.

27. Ἄπὸ μέρος ἐκείνου ὅπου ξηγορεῖται τότες δὲν φελλᾷ ἡ ξηγορία· πρῶτων ὅταν ἀφῆνει θεληματικῶς κανένα θανάσιμον κρῖμα, καταπίνοντάς το ἢ ἀπὸ ἐντροπὴν, ἢ

σουίτης Paolo Segneri (1624-1694) στο ἔργο του *Μετανοῶν Διδασκόμενος*.²⁸ Στὴν *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία*, ὁ Ἀγάπιος Λάνδος θεωρεῖ ἱεροσυλία τὴν ἀποσιώπηση ἁμαρτιῶν γιὰ ὅποιονδήποτε ἄλλο λόγο ἐκτὸς ἀπὸ τὴ λήθη,²⁹ ἐνῶ ὁ Βικέντιος Δαμοδός, στο ἀνέκδοτο ἔργο του *Ἰερὰ Κατήχησις*,³⁰ θὰ χαρακτηρίσει τὴν ἀπόκρυψη τῆς ἁμαρτίας ἀπὸ ντροπὴ ὡς μίασμα ἐναντίον τῆς ἀγιότητος τοῦ μυστηρίου.³¹

φόβον, ἢ ἀτυχίαν) (Paul de Lagny, *Ἐγχειρίδιον* [sic] ὀρθόδοξον τῶν Ῥωμίων..., Παρίσι 1668, σ. 135).

28. Paolo Segneri, *Ὁ Μετανοῶν Διδασκόμενος: μιὰ μετάφραση τοῦ Ἐμμανουὴλ Ῥωμανίτου*, ἐκδ. Βασίλειος Τσακίρης, Θῆρα 2005, σ. 192-193.

29. Ἡ ἐξομολόγηση κατὰ τὸν Ἀ. Λάνδο πρέπει νὰ εἶναι «σῶα καὶ ἀκέραια, τουτέστι νὰ μὴ κρύψῃς τίποτας, διὰ νὰ εἰπῆς εἰς ἄλλον Πνευματικόν, καὶ τοῦτο εἶναι Ἰεροσυλία, ἔξω νὰ ἀστοχήσῃς ἀπὸ λήθην κανένα μικρὸν πταίσιμον, ὅτι τὰ μεγάλα ἀνομήματα δὲν ἀστοχοῦνται», βλ. *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία*, Ἐνετίησιν 1743, σ. 203.

30. «Διατὶ ὅποιος δὲν εἰπεῖ τινὰ ἁμαρτήματα, ἢ διὰ πονηρίαν, ἔτζι τυφλωμένος ἀπὸ τὴν ἐντροπήν, ἢ διατὶ δὲν μεταχειρίσθῃ τὴν προσήκουσαν ἐπιμέλειαν καὶ ἐξέτασιν τῆς συνειδήσεώς του, αὐτὸς μαιίνει τοῦ μυστηρίου τὴν ἀγιότητα), [Βικέντιος Δαμοδός], *Ἰερὰ Κατήχησις*, χφ. ἀρ. 2309 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, φ. 307ᵛ· γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ παραπάνω χειρογράφου στὸν Δαμοδὸ βλ. Βασιλικὴ Μπόμπου-Σταμάτη, «Ὁ κώδικας τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης 2309 καὶ τὸ περιεχόμενό του», στο *Ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Λίνο Πολίτη*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 53-60.

31. Σχεδὸν τὸ σύνολο τῶν συγγραφέων ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴ μετάνοια καὶ τὴν ἐξομολόγηση τονίζουν τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐξαγόρευσης ὅλων τῶν ἁμαρτημάτων παρὰ τὸ αἶσθημα ντροπῆς, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει σὲ καμία περίπτωση δικαιολογία γιὰ τὴν παράλειψη κάποιας ἁμαρτίας. Ὁ Χριστόφορος Ἀγγελοσ στο *Ἐγχειρίδιον* του (1619) προτρέπει τὸν ἐξομολογούμενο νὰ νικήσῃ τὴν ντροπὴ (βλ. *Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς καταστάσεως τῶν σήμερον εὐρισκομένων Ἑλλήνων*, Academiae Cantabrigiensis 1619, σ. 19). Ὁ Χιώτης Γρηγόριος Μυρμηγκουσιανὸς ἀναφέρει στο ἔργο του *Σύνοψις...* (1635) ὅτι ἡ ἐξομολόγηση πρέπει νὰ εἶναι ἰσχυρὴ ἀκριβῶς γιὰ νὰ μὴ νικηθεῖ ἀπὸ τὴν ντροπὴ (βλ. *Σύνοψις τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν τῆς ἐκκλησίας δογμάτων*, Ἐνετίησιν 1781, σ. 136). Ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης γράφει σχετικὰ: «Τοῦτο εἶναι (τέκνον) πονηρία τοῦ διαβόλου, ὁ ὁποῖος σηκώνει τὴν ἐντροπήν ἀπὸ τὸν ἁμαρτωλὸν εἰς τὸ νὰ ἁμαρτήσῃ μὲ εὐκολίαν, καὶ τὸν κάνει νὰ ἐντρέπεται νὰ ἐξομολογηθῇ, διὰ νὰ μὴ σωθῇ. Καὶ πῶς, ἡμεῖς δὲν ἐντρέπομεθα νὰ πλυθοῦμεν», (βλ. *Ἐπίσκοψις πνευματικῆς...*, Ἐνετίησιν 1780, σ. 31· βλ. ἐπίσης Ὁ ἴδιος, *Χριστιανικαὶ Θεωρίαι...*, Ἐνετίησιν 1699, σ. 83). Ἀλλὰ καὶ ὁ Βικέντιος Δαμοδός στο ἀνέκδοτο ἐξομολογητῆριό του θὰ σημειώσῃ πῶς ὁ πνευματικὸς ὀφείλει μὲ τίς ἐρωτήσεις του νὰ μὴν ἀφήνῃ τὸν ἐξομολογούμενο νὰ παραλείψῃ κάποιο ἁμάρτημα λόγῳ ντροπῆς: «ζητεῖται εἰς τὸν Πνευματικὸν ἡ φρόνησις τοῦ ἐρωτᾶν τὸν μετανοοῦντα, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἐκεῖνος θέλει νὰ σιωπήσῃ κανένα ἁμάρτημα, ἢ διὰ ἐντροπήν, ἢ διὰ ἀγνωσίαν, ἢ διὰ ἀστοχασίαν», (βλ. *Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Μετανοίας*, χφ. ἀρ. 83 τῆς Bibliothèque de Vernon [Institut Catholique de Paris], φ. 273ᵛ· πβ. «Πολλάκις γὰρ ἐρωτηθεῖς

Τόσο ἡ ρωμαιοκαθολικὴ ὅσο καὶ ἡ ὀρθόδοξη γραμματεία τῆς ἐποχῆς θεωροῦν τὴν ἀποσιώπηση τῶν ἀμαρτιῶν («διὰ αἰδῶ») κατὰ τὴν ἐξομολόγηση ὡς πράξις ποῦ οὐσιαστικὰ ἀκυρώνει τὸ μυστήριον.³² Στὴ βᾶση τέτοιων θέσεων ἡ διατύπωση «διὰ αἰδῶ» προφανῶς δὲν θὰ μπορούσε νὰ γίνεῖ δεκτὴ ἀπὸ τὴ θεολογία τῆς ἐποχῆς. Ἡ κατάργησή της, ἴσως κατόπιν πρωτοβουλίας τοῦ Σεβήρου, ἦταν μᾶλλον μιὰ φυσικὴ ἐξέλιξη.

Ἐὰν ἡ διατύπωση «διὰ λήθην ἢ αἰδῶ» πράγματι καταργήθηκε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 17ου αἰ., γεννᾶται τὸ ἐρώτημα πῶς ἐφθασε μετὰ ἀπὸ ἐνάμισι αἰῶνα, στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ., νὰ γίνεῖ ἀντικείμενο αὐστηρῆς κριτικῆς ἀπὸ τὸν Καλλίνικο Γ'. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ κριτικὴ ὁδήγησε τὸν Ἡλιὸν νὰ ὑποθέσει, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, «ὅτι αὐτὲς οἱ ἐκδόσεις πρέπει νὰ ὑπῆρξαν».³³ Ὡστόσο ἡ μαρτυρία τοῦ Καλλινίκου δὲν μπορεῖ νὰ στηρίξει αὐτὴν τὴν ὑπόθεση, γιατί ὁ τελευταῖος δανεῖζεται —πράγμα ποῦ ὁ Ἡλιὸς δὲν γνώριζε—

ὁ μετανοῶν, φανεροῦ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δι' ἐντροπὴν σιωπᾶ ἐν τῇ ἐξομολογήσει», ὁ.π., φ. 282'). Ἀλλὰ καὶ ὁ Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης στὸ Ἐξομολογητᾶριόν του (1794) τονίζει τίς καταστροφικὲς συνέπειες ποῦ μπορεῖ νὰ ἔχει ἡ ντροπὴ γιὰ τὴν ἐξομολόγηση, ἀντιγράφοντας στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Paolo Segneri *Μετανοῶν Διδασκόμενος*: «Διὰ τοῦτο διαβάζωμεν εἰς τὰ πατερικά, ὅτι ἕνας ἐνάρετος πατὴρ εἶδε τὸν διάβολον ὀφθαλμοφανῶς νὰ πηγαίνει συχνὰ εἰς τὰ ἐξομολογητῆρια τῶν πνευματικῶν, διὰ νὰ διδῆ ἐντροπὴν εἰς τοὺς ἐκεῖ ἐξομολογουμένους ἀμαρτωλοὺς» (Νικόδημος Ἁγιορείτης, *Βιβλίον ψυχοφελέστατον διηρημένον εἰς τρία μέρη...*, Ἐνετήσιον 1794, σ. 172)· πβ. «Ὅταν ἐξομολογῆσαι, λέγε ἐν πρώτοις ἐκείνην τὴν ἀμαρτίαν, ὅπου ἐντρέπεσαι περισσότερο. Οὕτω θέλεις νικήσῃ πλέον ἐξαιρέτως τὸν διάβολον, τὸν ὁποῖον εἶδεν ἕνας ἀπὸ ἐκείνους τοὺς ἁγίους Πατέρας νὰ πορεύεται σπουδαίως εἰς τὰ ἐξομολογητῆρια, καὶ νὰ μεταστρέφῃ πρὸς καθένα ἀπὸ τοὺς μετανοοῦντας ἐκείνην τὴν αἰδῶ, ὅπου εἶχεν ἀφηρημένην ἀπὸ αὐτοῦς, ὅταν ἐμάρταναν» (Paolo Segneri, *Ὁ Μετανοῶν Διδασκόμενος...*, ὁ.π., σ. 152). Παρόμοια στάση ἐκφράζεται καὶ ἀπὸ ἄλλα χειρόγραφα ἐξομολογητῆρια τῆς Τουρκοκρατίας (βλ. [*Ἐξομολογητῆριον*] χφ. ἀρ. 78 τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σιμωνόπετρας Ἁγίου Ὁρους, σ. 7· *Νομικὸν σύντομον...*, χφ. ἀρ. 3 τῆς Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Τυρνάβου, φ. 2· *Ἐξομολογητῆριον* χφ. 21 Ἱερᾶς Μονῆς Σκαφιδιᾶς Ἡλείας, φ. 12').

32. Καὶ ὁ Πέτρος Ἀρκούδιος ἀντιλαμβάνεται τὸ θεολογικὸ πρόβλημα ποῦ ἐγείρει ἡ διατύπωση «διὰ λήθην ἢ αἰδῶ». Ὡς παραδείγματα τῆς διατύπωσης αὐτῆς παραθέτει ἀπόσπασμα τοῦ συγχωροχάρτιοῦ τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Μιχαὴλ (τὸ ὁποῖο ἀντιγράφει, ὅπως ὁ ἴδιος λέει, ἀπὸ τὴν *Turcograecia* τοῦ Μ. Κρούσιου) καὶ τῆς Ἀπάντησης τοῦ Ἱερεμῖα πρὸς τοὺς θεολόγους τῆς Τυβίγγης (βλ. *De concordia ecclesiae occidentalis et orientalis*, ὁ.π., σ. 430). Πιθανὸν στηριζόμενος στὸ τελευταῖο ἀπόσπασμα ὑποστηρίζει ὅτι πῶς ἡ ἐπίμαχη διατύπωση δὲν συνιστᾶ παροχὴ ἄφεσης, ἀφοῦ κατὰ τέτοιο θὰ παρέκαμπε τὸ μυστήριον τῆς ἐξομολόγησης, ἀποτελώντας ἄφεση *extra Sacramentum*, ἀλλὰ ἐκφραση εὐχῆς πρὸς τὸν Θεὸ (βλ. ὁ.π., σ. 433).

33. Βλ. Φ. Ἡλιού, «Συγχωροχάρτια» [Β' μέρος], ὁ.π., 12 σμμ. 166.

ὀλόκληρο τὸ ἀναφερόμενο στὰ συγχωροχάρτια ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ *Περὶ ἐξομολογήσεως* τοῦ Ροδινῶ, ἐπιφέροντας μόνον κάποιες τροποποιήσεις:

Καλλίνικος Γ', *Διδασκαλία πρὸς τοὺς πνευματικούς πατέρας...*, ὅ.π., σ. 8-9.

Ἄπὸ τοῦτο ἤμπορεῖ νὰ γνωρίσῃ καθένας (ἂν θέλῃ) πόσον ἐσφαλμένος εἶναι ὁ λόγος ἐκεῖνος ὅπου γράφεται εἰς τὰ συγχωροχάρτια· καὶ ὅσα διὰ αἰδῶ, ἢ διὰ λήθην εἶασεν ἀνεξομολόγητα. Ἦγουν ἂν ὁ ἁμαρτωλὸς μετὰ ἱκανὴν συζήτησιν, καὶ ἐξέτασιν τοῦ συνειδότης του ἀλησμόνησε καμμίαν ἁμαρτίαν νὰ τὴν εἰπῆ τοῦ πνευματικοῦ του, νὰ τὴν συγχωρήσῃ καὶ ἐκείνην ὁ Θεὸς ὡσὰν τὰς ἄλλας.

Ὅσον διὰ τοῦτο καλῶς ἔχει, καὶ ἐγὼ τὸ ὁμολογῶ, ὁ δὲ ἄλλος λόγος, τὸ δι' αἰδῶ, ἤγουν διὰ ἐντροπήν, εἶναι ἄτοπος, καὶ πρέπει ἀφαιρεθῆναι.

διὰ τὴν, ἂν ὁ Θεὸς συγχωρῇ καὶ ἐκεῖνας τὰς ἁμαρτίας ὅπου κάμνομεν, καὶ δὲν τὰς ἐξομολογοῦμεθα ἀπὸ ἐντροπήν μας, τί ἐμποδίζει νὰ μὴν ἐξομολογοῦμεθα ταῖς περισσότεραις ἁμαρτίαις, ἢ καὶ ὅλαις;

Ροδινός, *Περὶ ἐξομολογήσεως*, ὅ.π., σ. 34-36.

Ἄπὸ ἐτοῦτο ὅπου λέγω ἤμπορεῖ κανεὶς νὰ γνωρίσῃ (ἂν θέλῃ) πόσον σφαλτὸς εἶναι ὁ λόγος ἐκεῖνος ὅπου εὐρίσκεται βαλμένος εἰς κάποια συγχωροχάρτια ὅπου τινὲς δίδουν· λέγει ἔτιζῃ τὸ συγχωροχάρτιν ἐκεῖνο, ἢ δι' αἰδῶ ἢ διὰ λήθην, ἤγουν ἂν ὁ ἁμαρτωλὸς ἄνθρωπος μετὰ ἱκανὴν συζήτησιν τῆς συνειδήσεώς του ἀλησμόνησε καμμίαν ἁμαρτίαν νὰ τὴν εἰπῆ τοῦ πνευματικοῦ του, νὰ τοῦ τὴν συμπαθήσῃ ὁ Θεὸς καὶ ἐκείνην ὡσὰν καὶ ταῖς ἄλλαις, ὅσον διὰ τοῦτο, στέκει καλὰ καὶ ἐγὼ τὸ ὁμολογῶ. Ἄμῃ ἐκεῖνος ὁ ἄλλος λόγος ὅπου εἶναι βαλμένος, καὶ λέγει ἢ δι' αἰδῶ ἤγουν διὰ ἐντροπήν εἶναι παντάπασιν ἄτοπος καὶ χρεῖα νὰ λείπῃ ἀπὸ τὴν μέσην, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ πρώην Φιλαδελφείας Γαβριήλ ἠκούσαμεν, καὶ πολλαῖς βολαῖς διὰ ζώσης φωνῆς μπροστὰ εἰς πολλοὺς ἀνατολικοὺς ἀρχιερεῖς τὸ ἐμιλήσαμεν καὶ αὐτοὺς τοὺς ὁμολόγησαν πῶς δὲν στέκει καλὰ. Λέγει τὸ λοιπόν, ἢ δι' αἰδῶ ἀνεξομολόγητα εἶασε καὶ ταῦτα αὐτῶ συγχωρήσαι ὁ πανοικτίρμων καὶ ἐλεήμων Θεός. Ἦγουν ὅσας ἁμαρτίας ἄφηκε καὶ δὲν ταῖς ἐξομολογήθηκε διότι ἐντραπήκε νὰ ταῖς εἰπῆ, νὰ εἶναι καὶ αὐταῖς συμπαθημέναις, ἐτοῦτο λέγω πῶς εἶναι ἄτοπώτατον. Διότι ἂν ὁ Θεὸς μοῦ συμπαθῶ καὶ ἐκεῖναις ταῖς ἁμαρτίαις ὅπου κάμω καὶ δὲν ταῖς ἐξομολογήθῶ διὰ ἐντροπήν μου, τί ἐμποδίζει νὰ μὴν ἀφήνωμεν ὅλαις ταῖς ἁμαρτιαῖς ἢ ὅσας πλειότεραις ἀξομολόγηταις;

Ὁ Καλλίνικος μπορεῖ νὰ μὴν γινώριζε ἀπὸ πρῶτο χέρι ἂν ἡ ἀναφερθεῖσα διατύπωση βρισκόταν πράγματι σὲ χρήση ἢ ὄχι,³⁴ ἐφόσον εἶναι ἀπίθανο νὰ εἶχε ὑπόψη του ὅλες τὶς ποικίλες διατυπώσεις τῶν πολλῶν διαφορετικῶν συγχωροχαρτιῶν ποὺ τυπώνονταν σὲ τυπογραφεῖα τῆς Ἀνατολῆς (Ἰασίου, Μόσχας, Μοσχόπολης) ἀλλὰ καὶ τῆς Βενετίας ἀπὸ ὅλα τὰ ὀρθόδοξα Πατριαρχεῖα, μὲ πρῶτο αὐτὸ τῶν Ἱεροσολύμων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδας (ὡς τὸ 1767) καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ μοναστήρι τοῦ Σινᾶ. Ἔτσι ὁ Καλλίνικος βλέποντας τὴν ἀναφορὰ τοῦ Ροδινοῦ, θεώρησε αὐτονόητο ὅτι κάποια ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ἐκδίδει πράγματι συγχωροχάρτια μ' αὐτὴν τὴ διατύπωση καὶ θέλησε νὰ τὴ διορθώσει, μιᾶς καὶ ἀπέκλινε ἀπὸ τὰ γνωστά του συγχωροχάρτια τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Φυσικὰ παρέλειψε τὴν ἀναφορὰ τοῦ Ροδινοῦ στὶς προφορικὲς τοποθετήσεις τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου.

Συνοψίζοντας: κάποιους ὀρθόδοξους ἀρχιερεῖς ἀπασχόλησε ἡ διατύπωση ὀρισμένων συγχωροχαρτιῶν, τὰ ὁποῖα παρεῖχαν ἄφεση ἁμαρτημάτων ποὺ ἔμειναν ἀνεξομολόγητα («διὰ αἰδῶ»). Ἡ διατύπωση αὐτὴ, σὲ χρήση στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία τὸ ἀργότερο κατὰ τὴν ὕστερη βυζαντινὴ περίοδο, μὲ εὐρεία διάδοση τουλάχιστον στὰ συγχωροχάρτια τοῦ 16ου αἰ., ἀντίθετη τόσο στὴ ρωμαιοκαθολικὴ, ὅσο καὶ στὴν ὀρθόδοξη περὶ μετανοίας θεολογία τῆς ἐποχῆς, καταργήθηκε ἢ τουλάχιστον περιθωριοποιήθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ., πιθανότατα ὕστερα ἀπὸ παρέμβαση τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβήρου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΤΣΑΚΙΡΗΣ

34. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἐξομολογηταρίου τοῦ Καλλίνικου σχετικὰ μὲ τὰ συγχωροχάρτια θὰ σχολιάσει καὶ ὁ ὑπομνηματιστὴς τῆς δεύτερης ἐκδοσης τοῦ ἔργου μητροπολίτης Μεσημβρίας Σαμουήλ: «Τὸ μὲν διὰ λήθην, ὡς κρίνει ὁ Πατὴρ [ἐνν. ὁ Καλλίνικος] ἐμπεριλαμβάναται ἔτι καὶ ἕως τῆς σήμερον μέσα εἰς τὰ Συγχωροχάρτια. Τὸ δέ, δι' αἰδῶ, ἀφηρέθη, ὑπὸ τίνος καὶ πότε οὐκ οἶδα», βλ. *Νέον ἐξομολογητᾶριον*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1837, σ. 15 σημ. α.